

права, а з іншого – утворює автономний правопорядок, нову правову систему, якій притаманні власні механізми та засоби правового регулювання.

1. *Капустин А. Я.* Международные организации в глобализирующемся мире: монография. – М.: РУДН, 2010. – 320 с. 2. Основы права Европейского Союза: схемы и комментарии: учеб. пособие / [под ред. С. Ю. Кашкина]. – М.: ИНФРА М, 2002. – 137 с. 3. Порівняльне правознавство: підручник / [Погребняк С. П., Лук'янов Д. В., Биля-Сабадаш І. О. та ін.]; за заг. ред. О. В. Петришина. – Х.: Право, 2011. – 272 с. 4. Право Европейского Союза: учебник для вузов / [под ред. С. Ю. Кашкина]. – М.: Юрайт, 2010. – 1119 с. 5. *Юмашев Ю. М.* Региональная интеграция и международные отношения // Московский журнал международного права. – 2006. – № 1 (61). – С. 75–88. 6. *Enchelmaier S.* Supremacy and Direct Effect of European Community Law Reconsidered, or the Use and Abuse of Political Science for Jurisprudence // Oxford Journal of Legal Studies. – 2003. – Vol. 23, № 2 (61). – P. 281–299. 7. *Joris T., Vandenberghe J.* The Council of Europe and the European Union: Natural Partners or Uneasy Bedfellows? // Columbia Journal of European Law. – 2008/2009. – № 1 (Winter). – P. 2–40. 8. *Maduro M. P.* Interpreting European Law: Judicial Adjudication in a Context of Constitutional Pluralism // European Journal of Legal Studies. – 2007. – Vol. 1, № 2. – P. 1–21. 9. Opinion 1/91, First EEA Case [1991] ECR 6079. 10. *Slaughter A., Burke-White W.* The Future of International Law is Domestic (or, The European Way of Law) // Harvard International Law Journal. – 2006. – Vol. 47. № 2 – P. 327–352.

УДК 340.1

С. О. СУНЄГІН,
кандидат юридичних наук

ДО ПИТАННЯ ПРО ЦЕНТРАЛЬНИЙ ЕЛЕМЕНТ ПРАВОВОЇ СИСТЕМИ: ОКРЕМІ АНАЛІТИЧНІ РОЗДУМИ

У статті проаналізовано загальнотеоретичні засади визначення центрального елемента правової системи. Зазначається, що більшість вітчизняних і зарубіжних вчених під центральним елементом правової системи розуміють право. При цьому автор вважає, що таке розуміння центрального елемента правової системи є децю звуженим. Дана позиція аргументується, зокрема, тим, що окремо взяте право як центральний елемент правової системи не може зв'язати всі інші її елементи між собою, оскільки для цього потрібні відповідні соціальні зв'язки. Крім цього, на думку автора, за характером лише одного права ще не можна судити про сутність всієї правової системи суспільства. З урахуванням зазначеного, а також інших аргументів автор робить висновок, що центральний елемент правової системи є дуальним за своєю природою, оскільки він включає в себе складне та багатоаспектне перетинання двох фундаментальних складових: права та суб'єкта.

Ключові слова: *правова система, центральний елемент правової системи, право, суб'єкт, правові засоби, статичні елементи правової системи, динамічні елементи правової системи.*

Сунегин С. А. К вопросу о центральном элементе правовой системы: некоторые аналитические размышления

В статье анализируются общетеоретические основы определения центрального элемента правовой системы. Указывается, что большинство отечественных и зару-

бежных учёных под центральным элементом правовой системы понимают право. При этом автор считает, что такое понимание центрального элемента правовой системы является несколько узким. Данная позиция аргументируется, в частности, тем, что отдельно взятое право как центральный элемент правовой системы не может связать все её другие элементы между собой, поскольку для этого нужны соответствующие социальные связи. Кроме того, по мнению автора, по характеру лишь одного права ещё нельзя судить о сущности всей правовой системы общества. С учётом сказанного, а также других аргументов, автор делает вывод, что центральный элемент правовой системы является дуальным по своей природе, поскольку он включает в себя сложное и многоаспектное пересечение двух фундаментальных составляющих: права и субъекта.

Ключевые слова: правовая система, центральный элемент правовой системы, право, субъект, правовые средства, статические элементы правовой системы, динамические элементы правовой системы.

Sunegin S. A. Concerning the matter of the central element of legal system: several analytical thoughts

The article analyzes general theoretic bases for definition of the central element of the legal system. It is indicated, that most domestic and foreign scientists understand law as a central element of legal system. However the author thinks that such comprehension of the central element of legal system is narrow enough. This position is founded, particularly, on the grounds separately taken law as the central element of legal system can not connect all its elements between themselves, as it needs certain social connections. Besides, according to the author's opinion, it is impossible to decide upon it and the total legal system according to the character of the law only. Including the above mentioned and the other arguments, the author concludes, that the central element of legal system is dual by nature, as it includes complex and multi-aspect interaction of two fundamental constituents: law and subject.

Key words: legal system, the central element of legal system, law, subject, legal means, static elements of legal system, dynamic elements of legal system.

Сучасна соціальна дійсність характеризується складними та суперечливими процесами свого розвитку, які потребують адекватної реакції насамперед з боку правової системи. Слід зазначити, що перед Україною як незалежною державою, що перебуває на перехідному етапі свого розвитку, сьогодні стоїть чимало об'єктивних викликів, на які потрібно дати вчасну та дієву відповідь. Зокрема, основними викликами для України, на думку автора, є всеохоплюючий масштаб глобалізації, яка нерівномірно «захопила» практично всі сфери суспільного життя і надто суперечливо відбивається на процесі розвитку України, світова фінансово-економічна криза, що вже зумовила прийняття окремих не особливо популярних у суспільстві державно-владних рішень (наприклад підвищення пенсійного віку для жінок), відсутність чіткої та стратегічної державної ідеології, спрямованої на довготривале застосування та реалізацію найбільш важливих і складних завдань та цілей, низький рівень правової та політичної культури переважної більшості громадян тощо.

Безумовно, що адекватна відповідь на вказані виклики сучасності – це не справа одного дня або навіть одного чи декількох років, оскільки для її втілення в реальне життя потрібна тісна й ефективна взаємодія всіх підсистем та елементів соціальної системи сучасного українського суспільства, активізація

всього масиву нормативних і ненормативних складових соціального регулювання в цілому. Водночас, як свідчить історія та сучасна реальна практика, найдієвіший та необхідний нормативно-організуючий вплив на суспільство справляє саме правова система за допомогою комплексу відповідних правових засобів, з яких вона складається.

Загальнотеоретичні проблеми розуміння правової системи, її особливостей, елементів та функцій знайшли належне відображення у працях багатьох вітчизняних і зарубіжних вчених, серед яких варто назвати С. Алексєєва, Р. Да-вида, О. Зайчука, О. Малька, М. Марченка, М. Матузова, Н. Оніщенко, Н. Пархоменко, А. Полякова, П. Рабіновича, О. Скакун, Т. Тарахонич, Л. Фрідмена, Ю. Шемшученка та ін. Незважаючи на таку широку палітру наукових досліджень, присвячених тим чи іншим аспектам загальнотеоретичної сутності та функціонування правової системи, все ж мусимо визнати, що в юридичній науці й досі залишається чимало проблемних та невирішених питань, пов'язаних із теорією правових систем і, зокрема, з визначенням або виокремленням її центрального елементу.

У зв'язку із зазначеним метою цієї статті є з'ясування теоретико-прикладних основ розуміння сутності центрального елементу правової системи. Враховуючи поставлену мету, спробуємо дослідити основні сучасні підходи до визначення поняття і структури правової системи, в тому числі місця та ролі її центрального елементу.

Загальновідомо, що правова система – це багатогранне явище, що складається з певної кількості елементів, тісно взаємопов'язаних та взаємодіючих між собою. Відомий авторитет української юридичної науки Ю. С. Шемшученко справедливо зазначає, що сутність правової системи розглядається як така, що відображає баланс інтересів різних соціальних груп, виступає важливим стабілізуючим та організуючим чинником. Процес реформування правової системи – складний та багатофункціональний, він вимагає здійснення глибокого аналізу правової дійсності, всебічного пізнання основних закономірностей функціонування сучасних правових систем світу, подальшого розвитку теорії правової системи. Саме через правову систему та її елементи відбувається зв'язок позитивного права з державою, її органами, всією політичною структурою суспільства¹.

У сучасній юридичній літературі пропонується широкий діапазон визначень поняття «правова система», який у найзагальнішому значенні можна звести до двох основних підходів: вузького та широкого. Так, С. Алексєєв пропонує під правовою системою розуміти все позитивне право, що розглядається в єдності з іншими активними елементами правової дійсності – правовою ідеологією та судовою (юридичною) практикою. Відтак елементами правової системи, на думку С. Алексєєва, є: 1) позитивне право як сукупність загальнообов'язкових норм, виражених у законі або інших визначених державою формах; 2) правова ідеологія як активна сторона правосвідомості; 3) судова (юридична) практика².

Необхідно зазначити, що в сучасних умовах соціального розвитку навіть такий підхід до розуміння правової системи є дещо звуженим, оскільки він,

по-перше, не враховує інші важливі складові правової системи (наприклад, правову культуру, правові відносини, суб'єкти права, їхні права та обов'язки тощо) і, по-друге, фактично ототожнює судову та юридичну практику, хоча остання насправді є ширшою категорією, оскільки включає в себе не тільки сукупність судових рішень з аналогічних справ, що конкретизують певні правові норми, встановлені у законах та інших формах права, але і будь-яку іншу сферу практичної діяльності професійних юристів, спрямовану на забезпечення реалізації законодавства.

З урахуванням наведеного більшість сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених слушно розуміють під правовою системою значно ширше поняття. Зокрема, на думку О. Скакун, правова система – це зумовлений об'єктивними закономірностями розвитку суспільства цілісний комплекс взаємозалежних та узгоджених правових засобів (спеціальних і загальних), які призначені для регулювання суспільних відносин або виникають внаслідок такого регулювання, що постійно відтворюються і використовуються людьми та їх організаціями (у тому числі і державою) як суб'єктами права для досягнення приватних і публічних цілей, забезпечення правопорядку. Як елементи правової системи український вчений виділяє норми та принципи права, суб'єктивне право, акти тлумачення та застосування права, правосвідомість, правомірну поведінку, юридичну практику, правову культуру, правове виховання, дозволи, заборони, зобов'язання тощо³.

Російський правознавець М. Матузов вважає, що правова система – це сукупність внутрішньо узгоджених, взаємопов'язаних, соціально однорідних юридичних засобів (явищ), за допомогою яких публічна влада здійснює регулятивно-організуючий та стабілізуючий вплив на суспільні відносини, поведінку людей та їх об'єднань (закріплення, регулювання, дозвіл, зобов'язання, заборона, переконання і примус, стимулювання та обмеження, превенція, санкції, відповідальність тощо). При цьому структуру правової системи вчений конструє шляхом виділення центрального елемента правової системи, її ядра та нормативної основи, яким виступає право, а також інших елементів: правотворчості, правосуддя, юридичної практики, правовідносин, суб'єктивних прав і обов'язків, правосвідомості, правових установ (суд, адвокатура, прокуратура) та ін.⁴

Натомість В. Четвернін дає стисліше визначення правової системи, яке також відповідає широкому підходу. Вчений вважає, що правова система – це сукупність взаємопов'язаних та взаємодіючих правових засобів, які регулюють суспільні відносини, а також правових явищ, що існують в окремих національних державах. До елементів, які взаємодіють на різних рівнях правової системи, на думку вченого, треба віднести: 1) діючі правові норми і систему джерел права; 2) особливості правосвідомості та правової культури, правові поняття, юридичну науку та правову ідеологію, правову політику; 3) систему правовідносин, стан законності та правопорядку; 4) юридичну практику; 5) юридичну техніку⁵.

Слід зазначити, що саме з урахуванням наведених визначень і структурних елементів правової системи більшість вітчизняних вчених, серед яких варто

виділити таких провідних дослідників, як В. Бабкін, О. Зайчук, О. Копиленко, Н. Оніщенко, цілком справедливо поділяють думку, згідно з якою центральним елементом правової системи, що утворює її нормативний стрижень, є право⁶, тобто сукупність встановлених чи санкціонованих державою правових норм, за допомогою яких забезпечується цілеспрямований та необхідно організуючий вплив на суспільні відносини. Водночас у юридичній літературі із цього приводу існує і зовсім інший погляд: центральним елементом правової системи є суб'єкт⁷, тобто в юридичному значенні – це фізична або юридична особа, якій належать ті чи ті права та обов'язки, а також органи місцевого самоврядування, органи державної влади відповідного рівня, що реалізують визначені законодавством владні функції.

Якщо підходити до визначення сутності центрального елементу правової системи з позиції або першого, або другого підходу, то, на думку автора, матиме місце штучне звуження центрального елементу такого складного, динамічного та багатоаспектного явища, як правова система. Зокрема, попри те, що перший і поширений серед більшості сучасних вчених підхід до центрального елементу в структурі правової системи є цілком виправданим та найбільше методологічно обґрунтованим, все ж, на думку автора, його застосування певним чином звужує соціальний аспект або вимір правової системи, який представлений насамперед суб'єктом права. Якщо ж підходити до центрального елементу правової системи лише з позиції другого підходу, то в цьому разі нівелюється нормативна основа правової системи, що свідчить про певну односторонність та неповноту даного підходу.

З урахуванням наведеного можна припустити, що центральний елемент правової системи є дуальним за своєю природою, тобто він включає в себе складне та багатоаспектне перетинання двох фундаментальних елементів (права та суб'єкта), що тісно взаємопов'язані між собою, взаємозумовлюють, взаємодоповнюють та взаємовпливають один на одного, але не змінюють при цьому свою власну структуру. Зокрема, такий дуалізм центрального елементу правової системи впливає з визначень останньої, що даються О. Скакун та М. Матузовим, зміст яких було розкрито вище.

Спробуємо методологічно обґрунтувати дану позицію.

По-перше, варто наголосити на тому, що правова система, як і політична, економічна, духовна та інші системи, є підсистемою в межах ширшої, складнішої та динамічної категорії – «соціальна система». Загальновідомо, що соціальна система включає в себе сукупність соціальних явищ і процесів, які перебувають у тісних взаємозв'язках між собою. Вказані явища і процеси структуруються за відповідними ознаками, утворюючи відповідні підсистеми, взаємодія між якими та з навколишнім середовищем обумовлюють існування та функціонування соціальної системи в цілому. Таким чином, соціальна система – це цілісна єдність взаємопов'язаних частин (підсистем), основними елементами якої є люди, їх взаємовідносини та зв'язки. Отже, специфіка соціальної системи полягає в тому, що вона складається на базі спільноти людей (група, організація), а її елементами є люди, чия поведінка зумовлена соціальними позиціями (статусами) і соціальними функціями (ролями) та індивідуальними

якостями. Таким чином, основним елементом соціальної системи є людина. Крім цього, елементами соціальної системи є також різні ідеальні елементи (вірування, уявлення тощо)⁸.

З урахуванням наведеного можна зробити висновок, що людина як соціально-біологічна істота та центральний (основний) елемент соціальної системи в цілому пронизує всі відповідні підсистеми, що функціонують в її межах, в тому числі й правову. При цьому правова система є частиною соціальної системи і тісно взаємопов'язана з явищами й процесами, які відбуваються в інших складових цього складного та цілісного утворення (наприклад, у сферах економіки, політики, культури тощо).

По-друге, окремо взяте право як центральний елемент правової системи не може зв'язати всі інші її елементи між собою, оскільки для цього потрібні відповідні соціальні зв'язки між суб'єктами, які наділені волею та свідомістю. Крім того, за характером лише одного права, якщо тільки його не розуміти в безмежному значенні, ще не можна судити про сутність всієї правової системи суспільства. Це пов'язано з тим, що правова система, як і будь-який інший складний об'єкт, включає в себе статичний та динамічний блоки елементів, які не можна розглядати ізольовано один від одного, оскільки обидві вказані складові її структури утворюють діалектичну єдність і зумовлюють одна одну.

Статичні елементи правової системи включають в себе: правові норми, принципи права, інститути та галузі права (у загальному розумінні це так званий нормативний елемент правової системи); законодавчі, виконавчі та судові органи влади, які забезпечують здійснення правотворчої та правозастосовної діяльності, функцій захисту права, правової політики держави, а також правові установи або заклади юридичного профілю, які здійснюють науково-дослідну діяльність у юридичній сфері, тобто університети, науково-дослідні інститути тощо (у загальному розумінні це – так званий організаційний, або інституційний, елемент правової системи); правову доктрину, правову культуру та правосвідомість (у загальному розумінні це так званий ідеологічний елемент правової системи). Отже, сутність статичних елементів правової системи зводиться до того, що вони є стійкими та відносно незмінними правовими засобами, які формують організаційну структуру правової системи та автоматично самі собою не діють, оскільки відображають відповідні правові моделі або зразки, тобто є своєрідними правовими інструментами, які потребують певного використання для досягнення визначеної мети.

Динамічні ж елементи, на відміну від статичних, включають в себе правовідносини, правотворчість, правозастосування та інші види юридичної діяльності, за допомогою яких у конкретну соціальну дійсність втілюються статичні елементи правової системи. При цьому динамічні елементи правової системи мають енергетичний, або активний, характер, що виявляється в конкретній поведінці суб'єктів права та передбачає відповідну правову діяльність з використання правових інструментів⁹. Враховуючи це, динамічні елементи правової системи орієнтують, в першу чергу, на людський фактор, оскільки відповідна соціально-правова активність може бути реалізована лише через людську поведінку.

Таким чином, правова система – це цілісна єдність статичної і динамічної, основними елементами якої є не тільки право, а й суб'єкти права, які забезпечують необхідну соціальну взаємодію, взаємозв'язок, відносини і зв'язки між собою з приводу втілення в реальне життя відповідних правових засобів. Ці відносини і зв'язки мають стійкий характер і відтворюються на основі спільної діяльності людей.

По-третє, дуалізм центрального елементу правової системи орієнтує будь-якого дослідника на людське сприйняття права, його настанов, принципів, постулатів тощо, від чого безпосередньо залежить якість відповідних правовідносин та юридична діяльність в цілому. Адже загальновідомо, що реалізація права, в тому числі його застосування компетентними державними органами, може досягти свого корисного для суспільства ефекту лише у разі належного сприйняття права відповідними суб'єктами, тобто людьми та їх об'єднаннями. Якщо ж з певних причин належне та адекватне сприйняття права та його настанов не спрацьовує, реалізація права і, як наслідок, юридична практика матимуть чимало вад і протиріч. Отже, в такому випадку не можна говорити про належний рівень законності та правопорядку в суспільстві, які є кінцевою метою функціонування будь-якої правової системи.

По-четверте, загальновідомо, що цінність та соціальне призначення права проявляється, насамперед, у процесі реальної дії правових норм. З цього приводу цілком справедливо зазначає Т. Дідич: «право є справжнім регулятором суспільних відносин лише у випадку його практичної поширеності на суспільні відносини, що надає змогу втілити волю правотворця у реальне життя суспільства, тим самим забезпечивши відповідний правовий ефект, що був закладений в основу прийняття самої норми права»¹⁰. Інакше кажучи, право як універсальний регулятор суспільних відносин втрачає свою основну мету та призначення, тобто сенс свого існування, якщо воно не реалізовується у фактичній правомірній поведінці суб'єктів і не задовольняє таким чином їхні власні потреби та інтереси. Крім того, якщо право не реалізується, а існує лише «на папері» у формі того чи того нормативно-правового акта або іншого формального джерела, то неможливо визначити конкретний ступінь сприйняття настанов правових норм суб'єктами права, а також рівень їх правосвідомості і правової культури.

Отже, якщо у ролі центрального елементу правової системи розглядати лише право, відкидаючи при цьому суб'єкта його реалізації (або навпаки), то це, на думку автора, певною мірою звужує наукове пізнання правової системи, оскільки в цьому випадку право розглядається лише в аспекті його існування як самостійного, найбільш дієвого та універсального регулятора і не враховується його реальна дія в конкретних суспільних відносинах через правомірну поведінку суб'єктів.

Враховуючи все вищенаведене, можна зробити такі узагальнені висновки:

1) центральний елемент правової системи є дуальним за своїм змістом, оскільки він включає в себе право як встановлену державою нормативну основу соціальної системи та суб'єкта, який забезпечує необхідні соціально-правові зв'язки в межах конкретного суспільства з приводу практичної реалізації відповідних правових засобів;

2) дуалізм центрального елементу правової системи передбачає складне та багатоаспектне перетинання двох тісно взаємопов'язаних між собою складових (права та суб'єкта). Вказані складові взаємозумовлюють, взаємовпливають та взаємодоповнюють один одного, але не змінюють при цьому свою власну унікальну структуру;

3) дуалізм центрального елементу правової системи є своєрідним компромісним підходом до визначення його сутності.

1. Шемшученко Ю. С. Передмова // Вступ до теорії правових систем: монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Вид-во «Юрид. думка», 2006. – С. 4.
2. Алексеев С. С. Право: азбука – теорія – філософія: Опыт комплексного исследования. – М.: Статут, 1999. – С. 47; Алексеев С. С. Государство и право: учеб. пособие. – М.: Проспект, 2010. – С. 42. 3. Скаун О. Ф. Теорія держави і права: підручник. – 2-е вид. – К.: Алерта; КНТ; ЦУЛ, 2010. – С. 318. 4. Матузов Н. И. Актуальные проблемы теории права. – Саратов: Изд-во Саратовской гос. академии права, 2004. – С. 93–94. 5. Четвернин В. А. Правовая система // Юридическая энциклопедия / отв. ред. Б. Н. Топорнин. – М.: Юристъ, 2001. – С. 808–809. 6. Вступ до теорії правових систем: монографія / за заг. ред. О. В. Зайчука, Н. М. Оніщенко. – К.: Вид-во «Юрид. думка», 2006. – С. 11. 7. Теория государства и права: учебник / Керимов Д. А., Журавлев М. М., Казаков В. Н. и др.; под ред. М. М. Рассолова. – М.: ЮНИТИ, 2004. – С. 350. 8. Зайчук О. В. Правова система та інші соціальні системи: взаємозумовленість та взаємовплив // Правові системи сучасності: навчальний посібник для магістрів права / відп. ред. Ю. С. Шемшученко. – К.: Вид-во «Юрид. думка», 2012. – С. 54–55. 9. Сунєгін С. О. Теоретико-правова характеристика статичних та динамічних елементів в романо-германській правовій сім'ї: автореф. дис. ... канд. юрид. наук: спец. 12.00.01. «Теорія та історія держави і права; історія політичних і правових учень». – К., 2011. – 20 с. 10. Дідич Т. О. Розуміння, творення та реалізація права: діалектика взаємозв'язку // Альманах права. Праворозуміння та правореалізація: від теорії до практики: наук.-практ. юрид. журнал. – К.: Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2011. – Вип. 2. – С. 82.

УДК 340.1

В. Ю. ВАСЕЦЬКИЙ,
кандидат юридичних наук

СПІВВІДНОШЕННЯ ПРИРОДНО-ПРАВОВОГО ТА ПОЗИТИВНО-ПРАВОВОГО АСПЕКТІВ ФІЛОСОФІЇ ПРАВОРОЗУМІННЯ В КОНТЕКСТІ ГУМАНІЗАЦІЇ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН

У статті розглядаються питання природно-правового та позитивно-правового аспектів філософії праворозуміння. Зазначено, що вони мають безпосередній зв'язок із забезпеченням прав людини як загальної сучасної тенденції гуманізації суспільних відносин. Визначено основні напрямки правової науки в Україні, пов'язані передусім з тенденціями глобалізації, деформалізації та антропологізації. Зроблено висновок, що в сучасному українському правознавстві поширюється філософське розуміння права, пов'язане з такими цінностями, як свобода, рівність, справедливість, права і свободи людини.